

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Володимир ЦУП

кандидат сільськогосподарських наук (м. Тернопіль)

СЛІДАМИ СТЕРТОЇ ПАМ'ЯТІ: ЗБОРІВЩИНА У XV–XVI СТ.

Як дерево сильне своїм корінням, так і людина сильна своєю духовністю, пам'яттю предків, корінням роду, відчуттям приналежності до місцевої спільноти, до рідної землі на якій народилася і живе. Ще у 1830 р. парох Зборівського костелу Х. Додольський, автор першого історичного нарису про місто Зборів, писав: «До цього часу ми не маємо докладного опису краю у якому народилися і вирости. Гонимосся за пізнанням країв віддалених від нас горами і долами, захоплюємося ними, а власного не знаємо. Чи ж треба доказувати, як те незнання нас часто принижує, коли ми зараз у батьківському краю, у власному селі та навіть домі, Маємо яскраві пам'ятки потуги діяльності і духу нашого народу, зрідка сором'язливо питаючись про їх значення чи походження»

Ці слова залишаються актуальними і у наші дні, через майже 200 років. Із здобуттям незалежності України, значно зросла зацікавленість жителів, особливо молоді, історією своєї землі, духовними витоками народу. З утворенням Зборівської територіальної громади цей інтерес тільки підсилюється. На жаль про нашу давнину маємо тільки скупі, досить уривчасті, іноді не зовсім достовірні і суперечливі відомості. Наша історія часто переписувалася нашими ворогами. Окупанти віками вели методичну роботу на знищення нашої ідентичності, старалися стерти у народі пам'ять про його героїчне минуле і державність. Найперше вони нищили писемні джерела, щодо історії нашого краю. Так, з часів правління Галицько-Волинського князя Лева (1264–1305 рр.), сина Данила Галицького, вціліло лише 20 грамот, з них лише 3 вважаються автентичними.

Ще до становлення Київської Русі, як держави, на території теперішньої Зборівської територіальної громади (північно-західної частини Тернопільської області) сусідили посілості слов'янських племен: хорватів, дулібів, волинян, згаданих у літописі за 907 і 944 роки. Про те, що ці місця буди заселені з давніх-давен, свідчать давні історичні поховання, археологічні розкопки і знахідки у Ярославичах, Беримівцях, Перепельниках, Нищу, Оліві... , всього 149 пам'яток, з них 76 давньоруських.

Найближчим значним політичним, ремісничим і торговим центром у IX-XI ст. було хорватське городище Плісненськ, (тепер це околиці сіл Підгірці і Олесько Бродівського району), співрозмірне за площею (більше 300 га) з княжим Києвом. Перша письмова згадка про нього датована 1188 роком. Біля Почаєва знаходився укріплений град Торчин (зараз це село Старий Тараж Кременецького району). З поблизьких околиць згадується у 1211 р. місто Биковен, згодом урочище Божиськ біля теперішнього села Городище (20 кілометрів від Зборова) і Голі Гори (1185 р.) – село Гологори поблизу Золочева.

Цілком ймовірно, що торговий шлях з Торчиська, через Божиськ, Голі Гори, а далі до Плісненська і Звенигорода (1145 р.), проходив поблизу лісової смуги, де легко можна було заховатися при небезпеці, та витоків Серета і Стрипи з доступними переправами, через теперішні села Олів, Монилівку, Ярославичі, Вовчківці, Івачів. У пізніші часи до нього біля села Беримівці приєдналася дорога з княжого Теревовля, через Микулинці і Козлів. Саме цей шлях згодом став основним сполученням зі Львовом до появи Тернополя, про що свідчить карта Речі Посполитої XVI ст.

У історичній літературі побутує легенда, що на місці Зборова знаходилося давньоруське місто Верхостав, знищене монголо-татарами, як і Плісненськ, Божиськ, Торчин, а власна назва Зборів означає місце збору людей після навали. Ця версія є сумнівною, оскільки досі на території міста не знайдено слідів давнього поселення. Літописна згадка про похід війська Київського князя Всеволода у 1145 р. з Волині на Звенигород через Верхостав більше стосується теперішнього села Верхостава Горохівського району Волинської області. До того ж у численних описах Зборівської битви (1649 р.) нічого не згадується про наявну тоді водойму, тобто її не було. Став у Зборові появився значно пізніше, за часів панування магнатів Собеських. Важко повірити, що вцілілі після погрому жителі, зібравшись на попелищі свого міста, забули його назву.

У часи Київської Русі територія Зборівщини була пограничною між Тербовлянським, Звенигородським і Волинським князівствами (XI–XII ст.), а згодом – між Галицькою, Львівською і Волинською землями (XIII–XV ст.).

Найбільш значимими в околиці у XV ст. були міста-замки: Олесько Львівської землі, перша письмова згадка – 1327 рік; Поморяни, Галицької – 1437 р. приналежні до Руського воєводства Польщі; Старий Олексинець – Волинської – 1430 рік, володіння Великого Князівства Литовського. Найдавнішим селом можна вважати Гукалівці (1345 р.). Ця дата зафіксована у якомусь польському документі, невідомому на даний час.

До половини XIV ст. у Галицькому князівстві приватна, вотчинна, спадкова власність була дуже не чисельна, а основним способом користування з дібр земельних було дочасне княже надання (кормління) боярам чи вірним слугам. Тож більшість землі була у безпосередньому розпорядженні князя, сільське населення використовувало її на підставі різних «умов»-договорів з владою. Села, розташовані ближче до міст, підлягали більш інтенсивному контролю урядників. Віддалені території були у користуванні локальних общин, що склалися з мешканців поближких, переважно одно-дворищевих сіл, на чолі з війтом і мали спільний обов'язок щодо князя (данини і свідчення).

Через слабкість князівської влади і міжусобиці бояр, Галицько-Волинське князівство стало легкою здобиччю чужоземців. Литва захопила Волинь у 1321 р., а Польща – Галицьке у 1349 р. На захоплених землях польський король Казимір установив власну адміністрацію і старостинську систему управління, утворив Королівство Русі, територіальний устрій якого складався з Галицької, Львівської, Перемишлянської, Саноцької і Холмської земель. Львівську землю можна вважати спадкоємицею Звенигородського князівства, як у територіальному, так і у політичному відношенні.

На сході кордон між Львівською землею і Волинню проходив між ріками Серет і Лівий Серет, трохи східніше Серета, фактично збігаючись з теперішньою межею Зборівського району. Крім Мильно, до Львівської землі належали Вертелка і Мшанець, розташовані на правому березі, також Залозецькі присілки Гаї Розтоцькі і За Рудою, з півночі межа походила по лінії Гологори, Струтин, Риків, Тустоголови, Озерна, Чернихів. На південно-східному напрямку Львівська земля охоплювала Зборівський район, частину Бережанського і Козівського районів, Доходила на сході до Плотичі (120 кілометрів від Львова), межуючи з Галицькою землею.

Після польської окупації місцеве населення Галичини автоматично стало королівськими підданими, а земельні угіддя проголошені королівщиною, повністю підпорядкованими волі короля.

Дрібне боярство стало слугами королівськими з обов'язком нести військову службу і одержувало спадкове право розпоряджатися землею, якщо могло доказати шляхетство відповідними документами чи присягою свідків надати підтвердження давньої осілости на своїх теренах. Однак більшість з них не змогла, або була не в стані підтвердити свою вольність через перешкоди влади, зумисне нищення документів або їх ігнорування, тож змушена була втікати на Волинь. Вже через 50 років серед шляхти Львівської землі русини складали лише 20 відсотків.

Король щедро роздавав землі польській шляхті, як на умовах сплати грошової застави (тенути), поповнюючи таким чином державну скарбницю, так і шляхом даровизни, доживотної або довічної за військову службу.

Польські історики вважають, що королівські надання переважно стосувалися територій, які лежали облогодом з огляду на низьку щільність населення і надмір вільної землі, тож села тут появлялися на місці пусток, в результаті осадничої господарської діяльності шляхти.

Відсутність лісового масиву на значній території між Помор'янцями і Золіздцями викликає сумнів, що до періоду її пізнього освоєння. Як вважає український історик Б. Смерека, ще один важливий аспект, який спонукає переглянути це твердження, це топографічний. Більшість назв сіл Зборівщини утворені з допомогою суфікса «івці», що є варіантом переінакшених польських назв з закінченням «ци». Швидше за все ці найменування є похідними від назв, прізвищ, імен жителів, власників чи засновників населених пунктів з закінченнями «ів», «ин».

В основі місцевих топонімів лежать часто архаїчні патроніми, подеколи навіть до християнські, зовсім не характерні до того часу, коли село було вперше документально зафіксоване: Вовчко, Кабар, Млинко, Прись, Погріб, Берим, Жук, Кудин, Кудоб, Кокутко, Лаврик, Ярко, Ярослав, Данило, Осташ, Більш пізнім є компонент – «ів» і «ка», також патронімічний: Монило, Богдан, Воробій, Йосиф, Цеца.

Це свідчить про те, що ці землі були заселені з давніх-давен, а назви сіл появляються у польських документах по мірі надання поселень новим власникам або згадок у гродських судах при територіальних суперечках шляхти чи появи у поборових (податкових) реєстрах.

Польська колонізаційна експансія території між Стрипою і Золотою Липою починалася з сторони Помор'ян, наданих у власність Миколаю Свінці королівським намісником Владиславом Опольським у 1375 р. Свінка, як і Владислав, походив з Сілезької шляхти і був родичем Познанського архієпископа М. Свінки, згадуваного ще у 1304 р. Не зовсім з'ясованим є коли і як Помор'яни стали власністю русинського боярського роду Кирдей і що пов'язувало їх з Свінками.

Волинський Боярин Грицько Кирдейович перебував на службі у Литовського князя Свидригайла, який призначив його у 1400 р. старостою Кам'янецьким. Після одруження з польською шляхтянкою Кларою, Грицько перейшов у католицьку віру, зрадив свого сюзерена, зложивши присягу вірності королю, передав Кам'янець разом з іншими Подільськими замками у 1402 р. польському старості Михайлу Бучацькому. Король Ягайло щедро винагородив Кирдея, надавши йому «навечно» 23 містечка і села у різних землях Королівства Русі. Враховуючи, що зафіксовані у актах, надання Гвіздця у Галицькій землі датуються 1404 роком, Кормилиць і Худиковець на Поділлі – 1410 роком, можна вважати, що саме у часовому проміжку між 1404 і 1410 роками Кирдей вступив у володіння своїми маєтностями. Останній раз,

як староста Тереховлянський, пан з Помор'ян, він згадується у документах у 1414 р.

Сини Грицька провели поділ батьківської спадщини лише у 1423 р. Цим же роком датований запис у книзі Львівського гродського суду: «Сини Гридка Кирдейовича замінюють с. Золочів з Яном Межигом з Діброви, підчашим королівським на Рожище, дозволяючи мешканцям чотирьох сіл Межика користуватися з лісів, належних до Помор'ян» Ще через 10 років у 1433 р. відбувся остаточний поділ, тобто узгодження і спірний розподіл земель між братами тривав роками.

Врешті Миколай Свінка отримав Помор'яни, Жабине, Золочів і Бібчани у землі Львівській; Пйотр – Годів, Пліхів і Винники у землі Львівській; Дмитро – Шпиколоси, Сновичі і Урмань у землі Львівській; Сигізмунд – Хоцін, Студзейку, Добриводку і Микулинці у землі Галицькій; Януш – Оринін, Рибінці, Устя, Цвиліхівці, Шманьківці на Поділлі; Грицько (Ян) – Кормильчиці, Худиківці і Старий Ярослав на Поділлі.

При поділі земель Помор'янського ключа зазначено, що спадкоємці можуть надавати угіддя іншим власникам тільки за згодою короля, мали обов'язок на його вимогу «ставитися на виправу воєнну з одним копієм і 5 стрільцями». Це свідчить, що дібра приносили або високі доходи, або були територіально великі.

Те, що Миколай Свінка названий першим у списку братів, як старший і одержав у спадок саме Помор'яни, наводить на думку, що Помор'янський ключ земель Кирдей набув як посаг, після одруження з вдовою Яна Свінки, яка вже мала сина Миколая, а згодом народила ще 5 синів від Кирдея.

Таким чином землі Помор'янського ключа опинилися у власності трьох братів: Миколая, Дмитра і Пйотра. Миколай у 1437 р. збудував у Помор'янах замок, а помер перед 1440 роком. Спадок прийняв його син Ян Свінка, хорунжий Львівський. Миколай і Ян Свінки, як і Грицько Кирдейович, у документах підписувалися «пан з Помор'ян». Ян Грицько Кирдейович, воєвода Подільський, також писався «з Помор'ян», як і потім його сини Ян і Сигізмунд, старости Тереховлянські.

Свінки тримали у власності, крім названих при поділі Помор'ян, заміненого Золочева, Жабиня і Бібшан, названі пізніше села: Богутин (1461 р.), Озерянка Велика і Мала (1472 р.), Розгадів (1477 р.) і Кальне (1479 р.), Більшість з них правдоподібно існувала на час надання Грицькові Кирдейовичу до 1423 р., як невеликі одно-дворищеві поселення, присілки чи урвища, що мали свої місцеві назви, лише щодо майнової приналежності не були поіменовані власними назвами у документах. Згодом це ж саме стосувалося сіл, що лежать на східному березі Стрипи, поблизу Годова: Цецова, Цецівка, Хоробрів, Хоростець, які Ян з Урмані, син Дмитра Кирдейовича, надав у «тенуту» з частиною Годова у 1504 р. з правом випасу свиней в Урманському лісі. Тенута – цілісний територіальний комплекс земель королівщини, що передавався у володіння чи заставу єдиним масивом у часове користування.

Згідно реконструкції майнової власності у 1423–1480 рр, здійсненої польським істориком Я. Шишкою, на території теперішнього Зборівського району, крім володінь Кирдейовичів були й інші королівські надання. Ян Межик перед 1424 роком був власником села Тустоголови, а також Козлова, Таурова, Городища над р. Восушка (тепер Козівського району). Села Метенів, Вільшанка, Погрібці Волоські, позначені як рицарські (королівські), як і Конюхи та Озерна.

Ян Свінка, власник Помор'янського ключа, часто входив у конфлікти з сусідами і ріднею. Мав судову тяганину в 1461 р. з Сцібором з Конюхів. У

1463р. купив за 50 гривень половину Годова у Миколая Кирдейовича, сина Сигізмунда з Хоціна, у наступному році позичив 50 гривень у Ядвіги Сірачевської з Рогатина, під заставу половини Жабиня, Між 1442–1456 рр. викупив від Миколая Давідовського з Горпіна дібра королівські Ярославичі і Перепельники – біля 12 кілометрів на північний схід від границь Поморянських володінь у волості Олеськівській, приєднаній до Польщі лише у 1432 р. У цій тенуті у 1480 р. були названі ще Гукалівці, Гарбузів, Івачів. У 1469 р. Миколай Гримала, інстигатор королівський оскоржив Яна Свінку в безправному побиранню мита у Жабині і Ярославичах. Збирання мита у Ярославичах є підтвердженням того, що там проходив торговий шлях.

У 1472 р. Свінка позичив у Миколая з Зубри 60 форинтів під заставу Великої і Малої Озерянки. Відважно боронив Поморяни у 1474 р. від татарів. Помер у 1476 р. Поморянський ключ земель успадкував його син Миколай. Перш за все він мусив розрахуватися з кредиторами. У 1477 р. заставив Івашкові Балабану село Розгадів за 33 гривні. У тому ж році з наказу старости мав повернути Міхалу Нараєвському 40 гривень під загрозою вїзду того у село (забрання). Суд земський Львівський у 1477 р. розглядав «позов Перемишлянського підкоморія Рафаеля з Ярослава на вимогу Михайла з Нараїва, до суду Миколая Свінки з Поморян, сина Львівського хорунжого Яна Свінки, за несплату 40 гривень та пов'язаних з цим збитків, а також за відмову вводити згаданого Михайла у володіння їхнім селом Ярославичі».

Своє фінансове становище Свінка покращив шляхом укладання шлюбного контракту. Одружився у 1479 р. з дочкою Яна з Сієна і Олеська, старости Луцького і Олеського Доротою, взявши 500 гривень посагу і 200 гривень подарку. Натомість віддав дружині Поморяни, Розгадів, Бібщани, Кальне і Богутин. Родина Свінок не схвалила цей шлюб, що згодом стало поводом до судової тяганини з Доротою про спадщину.

Миколая не стало у 1480 р. Його смерть розпочала серію інтенсивних змагань за спадок безпотомного дідича. Боротьбу розпочали заможні сусіди – пани Ян і Віктор з Сієна і Гологорів, сини Анжея з Сієна і Гологорів. Вже у 1480 р. вони замінили з Анною Скарбковою (сестрою Миколая Свінки) своє село Лешчків у повіті Львівським на половину міста і замку Поморяни, разом з селами Бібрчани, Кальне, Богутин, Жабиня, Озерянка, Риків, Перепельники, Гарбузів, Ярославичі, Гукалівці, «до яких вона мала право по своєму померлому братанку», з доплатою 1500 гривень.

Тим часом, по смерті чоловіка Поморянським ключем управляла Дорота, якій було записано більшість дібр, у тому числі: Розгадів, Кальне, Богутин. Вона не поступилася Поморянами, а у 1481 р. вийшла заміж за Марціна з Острова, підкоморія Белзького. Сини Марціна і його першої дружини, дочки Яна на Свінки, Анжей і Крістин у цьому ж році записані як дідичі Поморян і Перепельників, «заміняли з Яном і Віктором з Гологорів половину Поморян, разом з селами: Бібщани, Розгадів, Погрібці, Пліхів, Кальне, Богутин, Жабиня, Озерянка, Риків, Перепельники, Івачів, успадковані по померлому вуйкові Миколаю Свінці на село Стінка у повіті Львівському з додатком 2000 форинтів». Правдоподібно, що хтось з Свінок записав Перепельники і Ярославичі за позичені гроші Янові Мцішику з Колтова. Через невиплачений борг він став у 1489 р. власником Перепельницької тенути.

Дорота повторно овдовіла у 1484 р. і у цьому ж році заставила за форинти половину Розгадова Івашку Балабану. Втретє вийшла заміж коло 1490 р. за старосту Теревовлянського Сигізмунда Кирдея, сина Яна Грицька «з Поморян». Те, що Дорота тричі виходила заміж, є свідченням частоті загибелі

у боях польської шляхти, адже католицька церква дозволяла повторно одружуватися тільки після смерті чоловіка.

Дорота судилася з Сенінськими за Поморяни, Кальне і Розгадів. Сигізмунд Кирдейович продовжував оскаржувати рішення судів на користь оскаржених.

Згодом настали трагічні часи для Кирдейовичів. Турецьке військо у 1492 р., у відповідь на похід короля Яна Олбрахта до Молдови, наскочило на Поділля. Турки захопили Рогатин. Сигізмунд, не покладаючи надії на Поморянський замок, разом з Доротою і малолітнім сином Яном закрилися у замку в Дунаєві, під Львовом. Турецьке військо штурмом взяло замок. Сигізмунд загинув у бою, а Дороті вдалося врятуватися. Після смерті чоловіка вона судилася з Сенінськими. Повторний суд у 1498 був знову не на її користь. Судовий возний ввів Яна і Віктора Сенінських у володіння половини замку, міста Поморян, Кального, половини Розгадова і інших сіл, приналежних до Поморянського ключа. Дорота оскаржила вирок, та все ж врешті-решт у 1499 р. зреклася претензій на Поморяни, після сплати Сенінськими 500 гривень посагу і 200 гривень подарку, записаних їй Миколаєм Свінкою.

Малолітний син Сигізмунда Ян Кирдей, взятий у турецький полон, вижив, вихований у ісламській вірі, отримав ім'я Саїд. Одержавши солідну яничарську освіту, потрапив до сипаїв – яничарської кінноти. Там звернув на себе увагу Великого Візира Ібрагіма Пащі, соратника Роксолани і, можливо за її сприяння, був посланий у Польщу в 1531 р. з дипломатичною місією. У королівстві Саїд зустрівся з матір'ю Доротою і подав королю просьбу про повернення Поморян з маєтностями, оціненими у 10 тисяч гривень. Суд земський Львівський йому відмовив, однак Саїд Кирдей ще довго не здавався. Впродовж 1533–1558 рр. безрезультатно подавався з процесами проти Сенінських до Львівського земського і сеймового суду.

Так закінчився багаторічний спір за землі Поморянського ключа, які на початку наступного століття перейшли до Сенінських. У сполученні з сусідніми з ними від заходу землями Гологірськими та від сходу з тенутою Золочівською, становили вони у руках Сенінських потужний майновий комплекс.

Володіння родини Сенінських весь час були під загрозою татарських нападів, які упродовж 200 років були бичем українського народу. При відсутності сильного і постійного королівського війська захист Галичини здійснювала власними силами місцева шляхта. За твердженням польського хроніста «у ті часи шляхта жила у битвах, не злізаючи з коня». Мало чисельні і розрізнені загони не могли ефективно протистояти набігам орди. З другої половини XV ст. до другої половини XVII ст. Україна втратила убитими і полоненими біля 3 мільйонів чоловік.

Зборівщина, розташована поблизу татарського Чорного шляху, постійно потерпала від татарів. На карті французького інженера і картографа Боплана (1650 р.) показано, що Чорний шлях проходив з Криму, через Вінницю, Шепетівку, Шумськ, Вишнівець, Городище біля Залізців, а за Плуговом повертав на Гологори, Глиняни до Львова і далі на Люблін. Татари старалися обминати переправи рік, тож їх шляхи проходили, як правило, вздовж рік або поближче до їх витоків, зокрема Серету і Стрипи.

Напад орди, у відповідь на похід гетьмана Івана Підкови на Молдавію, у 1576 р. був особливо нищівним. Татари стояли кошем (табором) біля Тернополя. Взяли у ясир 50 тисяч людей, 150 тисяч коней, 500 тисяч голів худоби, Власник Залозецького замку Войцех Камінецький на греблі ставу в Ратищах напав на татарський загін і визволив 6000 бранців. Як помста,

ворогами було спалено 40 сіл у окрузі. Король Стефан Баторій у 1580 р. надав «спустошені землі над Серетом і Стрипою» черговому Яну Сенінському, каштеляну Жирновському.

Панування родини Сенінських на Зборівщині тривало більше ста років. У 30-х рр. XVII ст. цей земельний комплекс у складі Поморянського ключа, перейшов у власність більш потужного магната Якоба Собеського, батька короля Яна III.

Другим після Поморян центром польської колонізаційної експансії території теперішньої Зборівщини, земель, розміщених у верхів'ї Стрипи і Серета та вздовж північного кордону Польщі і Литви, стало Олесько, з часом також тісно пов'язане з родиною Сенінських.

Захоплена поляками у 1350 р. Олеськівська волость, довгий час залишалася спірною територією, бо Кременецька волость, приналежна до Литви, мала тоді якийсь стосунок верховенства над Олеськівською.

Упродовж наступних 70 років Олесько чотири рази переходило з рук в руки. Великий Князь Литовський Свидригайло у 1431 р. пішов війною проти свого брата Ягайла, короля Польщі. Відібрав загарбане поляками Поділля, захопив Кам'янець-Подільський, Кременець, Олесько. Галицька шляхта підтримала Свидригайла. Воно була незадоволена з свого принизливого становища у Королівстві, через обтяження її спеціальними податками і обов'язками, яких не мали шляхтичі інших польських земель. Поляки взяли Олесько у облогу. Місцеві бояри, що тяжіли до Волинської землі, на чолі з Івашком Преслужичем, за іншими даними – Богданом Рогатинським, вперто захищалися. Після тривалої облоги Олеський замок у 1432 р. здобули війська короля. Тоді ж, щоб відтягнути від Свидригайла русинську шляхту, Ягайло формально зрівняв у правах православних з католиками.

Русько-литовське військо було вщент розбите у 1435 р. під Валькомиром (у Литві). У полон попало 42 князі, Свидригайлу прийшлося рятуватися втечею. Після цієї битви православна шляхта різко втратила свої позиції. Руські замки займали королівські гарнізони, польські магнати отримували землі переможених за службу.

Ян із Сіена, воєвода руський і маршалок коронний, за участь у захопленні Олесько, одержав від короля Ягайла у 1432 р. Олеський замок у користування і став старостою Олеським. Він очолював похід королівського війська і здобуття Луцька у 1437 р. Був комендантом 500 польських і 500 угорських рицарів, які у 1440 р. захопили Буду, що дозволило польському королю Владиславу III Варненському стати ще й угорським королем.

За заслуги перед Короною король подарував у 1442 р. Яну з Сіена, сину попереднього Яна, старості Сандомирському, Олесько і навколишні землі Олеськівської волості на вічні часи з правом закладання нових міст і сіл, з обов'язком виставлення війська. В універсалі не перераховано села, що стали власністю Яна, але згодом дослідники його спадщини нарахували 75 поселень, з них більшість розміщена на території Зборівщини.

Землі Олеськівської волості на сході межували з володіннями Волинських князів Збараських, доходили до Чернихова і майже до теперішнього Тернополя. Королівська тенута Золочів, розміщена на перехресті шляхів з соляних копалень Коломиї до Волині та з Вишнівця до Львова, після 1442 р. була приєднана до маєтків Сенінських, шляхом виплати королівській скарбниці заставної суми. Згодом Золочів став потужним центром земель Золочівського ключа, розташованих переважно на території теперішнього Зборівського району.

У другій половині XV ст. родина Сенінських почала активну діяльність щодо розширення своїх володінь. Через серію купівлі-продажі, шлюбних контрактів, вони стали власниками значних територіальних надбань.

По смерті Яна, його сини у 1477 р. поділили статки батька. Ян з Сієни і Олеська, підкоморій Сандомирський, володів Гологороми, Павло, підкоморій Львівський – Золочевом, наймолодший Пйотр, став дідичем Олеська. У архівному документі зафіксовано, що у власності Пйотра у 1483 р. перебували Залізці, Манаїв, Гарбузів, Оліїв. Пйотр з Олеська помер у 1506 р.

Дідичем Залізців, Чисопадів, Городища, Білоголов, Тростянця Великого, не існуючих зараз Петрашівців і Банютина, після одруження у 1511 р. з Ядвігою, дочкою Пйотра став Марцін Камінецький, підкоморій воєводства Подільського. З дозволу короля він збудував у 1512 р. замок у Залізцях. Вже через чотири роки, у 1516 р. Залізці одержали Мегдебурське право. За бойові заслуги у обороні краю від нападів татарів, король подарував у 1525 р. Камінецькому: Ярославичі, Перепельники, Гукалівці, Лопушани і Гарбузів. потім власником Залозецького ключа став його син Ян Камінецький, воєвода Подільський.

Дочка Я. Камінецького вийшла заміж за надвірного підкоморія Миколая Мнішека, що переїхав з Моравії і одержав Залізці, як посаг за дружину. Згодом Залозецький ключ у 1603 р. увійшов до маєтків князів Вишневецьких, після одруження князя Константина Збараського з Уршулею Мнішек. Її батько Єжи Мнішек прихистив у своєму замку Дмитрія Самозванця, віддав за нього свою дочку Марину, був організатором походу поляків на Москву у 1604 р. Загинув у вогні палаючої Москви. З 1620 р. власником Залозець став сумнозвісний Ярема Вишневецький, батько короля Польщі Михайла Вишневецького. За даними Фіскальних джерел у 1661 р. Вишневецьким належали: Залізці, Білоголови, Вертелка, Камянка, Мильне, Мшанець, Нетерпинці, Ратищі, Тростянець, Петрашівці і Банютин.

У останній чверті XV ст. Золочів став інтенсивно розвиватися, використовуючи своє вигідне розташування на перехресті торгових шляхів. Павел Сенінський з Олеська, власник села з 1477 р., підтримував приїжджих і місцевих купців, встановив два регулярні ярмарки на рік. Вже у 1494 р. Золочів іменується містом з встановленими уставами адміністративного і господарського життя, оснований на німецькому праві. З поміж поселень, належних Павлу Сенінському, були села Нище і Манаїв теперішнього Зборівського району. Про що свідчить запис у гродському суді Львівському про судовий процес Сенінського і селян з Плугова, Луки, Тростянця Малого, Нища і Манаїва з селянами Перепельницької тенути у 1483 р.

Офіційно Золочів став містом у 1523 р., згідно королівського універсалу, про надання йому Мегдебурського права, на просьбу наступного власника Станіслава Сенінського, що стало лише підтвердженням раніше впроваджених змін. У цьому ж році король надав Золочеві право відбуття тижневих торгів, а також двох ярмарків, на Зелені свята і День 11 тисяч дівиць. Після будівництва оборонних споруд, Золочів став одним з фортечних замків на шляху до Львова.

Станіслав Сенінський, званий також, як Золочівський і Малогірський, у 1528 р. був відлучений від католицької церкви за «чужеложство» і співжиття з Доротою з Сандомира. Через тривалі конфлікти з духовенством він у 1532 р. подарував навечно свої маєтності Анжею Гурці, каштеляну Познаньському і старості Великопольському. Даровизна здавна була однією з форм продажі, прихованої від сплати податків. Сенінські були поріднені з Гурками по

жіночій лінії: сестра Яна Сенінського Катаржина Шамотульська була дружиною Лукаша Гурки, батька Анжея.

Окрім міста Золочів, Гурка одержав у власність Золочівський ключ земель – 21 село, у тому числі села Нище, Монилівка, Товстоголови, Метенів, Івачів, Манаїв, Олів, теперішнього Зборівського району.

Родина Гурків, володіючи кількома містами: Шамотулин, Курники, Погоня і багатьма селами у Польщі, ніколи не жила у Золочеві, тим не менше, дбала про відбудову міста, зміцнення укріплень замку після численних нападів татарів. Анжей Гурка у 1537 р. надає місту звільнення від податків і оплат на 14 років, щоби мешканці змогли поправити знищені садиби і фортифікацію замку. В цьому ж році король Сигізмунд «забороняє купцям користуватися дорогами, що оминають Золочів і наказує їм затримуватися у тому місті в заїзді, збудованому Анжеєм Гуркою». Окремим універсалом король надає місту Золочів право відбуття третього ярмарку у День трьох королів.

Син Анжея Лукаш, після смерті батька, у 1541 р. окремим привілеєм окреслив компетенції міської лави і «стосунок» (обов'язки) міста перед власником

Гурки вважали себе спадкоємцями Олеськівської волості, тож активно зайнялися збиранням земель, наданих ще Яну Сенінському, посилаючись на універсал надання Владислава III від 1441 р. Одержавши підтвердження права власності від короля Сигізмунда, у 1543 р. відібрали у Каменецьких землі Перепельницької тенути: Перепельники, Ярославичі, Гукалівці, Лопушани, Гарбузів. У цьому ж році король підтвердив «уступлення сіл: Цеброва, Єзрної, Сорвірогів (Сервирова) і Голубічка, Яном Тарновським Анжеєві з Гурки, дідичеві Золочева, як ново закладених його тестем князем Острозьким, через несвідомість, на грунтах Золочівських»

З Лукашем Гуркою пов'язана драматична доля Галшки Острозької (1539–1582 рр.), засновниці Острозької академії. Сучасники називали її найкрасивішою жінкою XVI ст. Після загибелі на рицарському турнірі батька, князя Іллі Острозького, Галшка стала спадкоємницею його величезних статків і завидною нареченою, найбагатшою у Польщі. Князь Дмитро Сангушко у 1553 р. викрав княжну і обвінчався з нею. Викраденню сприяв дядько Галшки князь Константин Острозький, який не хотів, щоби спадщина брата попала у руки поляків. Мати Беата, незаконна дочка короля Сигізмунда, перечила шлюбові, він був проти її волі. Суд короля постановив стратити Сангушка за викрадення Галшки. Рятуючись, молодята втекли у Чехію. За намовою Лукаша Гурки погоню очолив Марцін Зборовський з синами. Втікачів здогнали аж під Прагою. Князя вбили, а Галшку привезли у Польщу.

Король, як опікун сироти, одружив княжну з Лукашем Гуркою, проти згоди її матері. Однак Галшка втекла до Львова у монастир. там таємно вийшла заміж у 1559 р. за князя Семена Слуцького. За наказом короля Галшку силою віддали Гурці. Розлючений Лукаш тримав дружину 14 років у одиночній камері в Шамотульській вежі. Згодом вбили С. Слуцького, а Галшці принесли відрубану руку князя з обручкою на пальці. Лукаш помер у 1573 р., тож Галшка нарешті отримала волю. Поселилася у Дубно, у маєтку свого дядька. Незважаючи на складні перипетії життя, залишилася у православній вірі. Померла у 1582 р. На кошти, заповідані княжною, була відкрита Острозька академія, згодом оплот культурного і релігійного життя українців. Є припущення, що козацький гетьман Северин Наливайко, народжений у 1554 р., був сином Галшки, що пояснює особливу приязнь до нього родини Острозьких.

Основний масив земельних володінь Лукаша Гурки був зосереджений у Великопольщі, тож йому було не з руки займатися господаркою Золочівського клину, постійно загроженого татарськими нападами. Не пізніше 1562 р. Лукаш віддав Золочів у оренду воєводі Познаньському, Краківському каштеляну Марціну Зборовському (1492–1572 рр.) і його синові Самуелю з обов'язком виплати 70 тисяч форинтів. Дочка сестри Марціна стала дружиною Анжея Гурки, тож у певній мірі це була родинна справа.

Зборовські стали заставними панами, власниками Золочева і 58 сіл з 104 ланами, 17 млинами, 34 корчмами і 18 священниками, в тому числі 40 селами на Зборівщині, згідно поборового (податкового) реєстру 1565 р.

Досить детально податкові реєстри того часу вивчав історик Б. Смерека, як джерело відомостей про першу появу поселень на території Зборівщини, їх майнову приналежність і кількість ланів у обробітку. За його даними Зборовські всяко ухилялися від сплати податку (2 гроші за оброблюваний лан), часто не пускали королівських урядовців у свої володіння. Комісари самі не збирали податок по селах, його сплачував власник землі, не завжди показуючи всі належні йому села або реєструючи мінімум ланів у обробітку.

Поборові реєстри були впроваджені у 1515 р., Вже тоді у Перепельниках оброблялося 11 ланів землі; у Олієві – 5, а ще 10 лежали пустками; у Гукалівцях обробляли 5 ланів, ще 5 пустували; а села Ярославичі та Гарбузів були так спалені татарами, що податок з них не брали. У володіннях Зборовських реєстр складався вперше лише у 1563 р. Деякі села у різні роки то появлялися, то зникали з реєстру. Переважно села складалися з одного, двох дворич і оброблявся один лан землі (48 моргів). Важко повірити, що при наявності у селі церкви і корчми у обробітку був лине один лан землі, тобто у двох дворичах проживало дві – три родини (близько 20 осіб).

Тим не менше, про величину села можна судити, співставляючи дані по навколишніх селах: по 2 дворича було у Ярославичах, Бзовиці, Манаєві, Цеброві; по 3 – у Перепельниках, Нишу, Олієві; по 1 – у Білокерниці, Кудинівцях, Лопушанах, Метеневі, Присівцях, Яцківцях, Млинівцях.

У певній мірі це свідчить про низьку щільність населення на даній території. Для порівняння: більшість сіл Бережанщини обробляло тоді по 5 – 6 ланів, а у околицях Львова – по 15 – 20 ланів.

Родина Зборовських походила з Сандомирщини, де володіла Ритвянами і Зборовом, як родовим гніздом, а у другій половині XVI ст. стала однією з найбільш впливових у Польській державі, тож приймала активну участь у політичному житті, зокрема у виборі королів. Сім синів Марціна займали високі урядові посади, а вісім дочок були вигідно видані за знатних магнатів. Зокрема, Ян – гетьман польний, особистий секретар Сигізмунда II, Пйотр – краківський воєвода, Миколай – староста Шидловський, Анжей – маршалок надвірний, Христофор – королівський підчаший, Марцін – каштелян Кривецький. Софія Зборовська приходилась прабабусею у 7 коліні королеві Франції, дружині Людвика XV, Марії Лещинській. Анна – прабабуся у 15 коліні королеви Англії Єлизавети II, Гальшка була дружиною Яна Амора Гарнавського, засновника Тернополя, Дружина Самуеля була дочкою королівського підскарб'я (міністра фінансів).

Після смерті Марціна Зборовського, власником Золочівського ключа став його шостий син Самуель, колоритна і авантюристична постать у історії Речі Посполитої, герой поеми Адама Міцкевича і драми Юліуша Словацького, класиків польської літератури.

Самуель Зборовський народився ймовірно у 1530 р. у Золочеві. Одержавши високу, як на той час, освіту, змолоду був при королівському Дворі. Як

дипломат, перебуваючи у Франції, дивував парижан, тим, що коні його свити були підковані золотими цвяхами. Під час рицарського турніру в Кракові на честь обрання королем Генріха Валуа у 1574 р. між запальним Самуелем і Войницьким каштеляном Яном Тучинським виникла сварка «через образу гонору», що переросла у бійку, в ході якої був убитий каштелян Перемиський А. Ваповський.

Захисником Самуеля перед судом короля виступав Анжей Гурка, а сам обвинувачений на суд не з'явився. Зборовського засудили на вигнання з держави. Вигнанець подався на службу до імператора Священної Римської імперії Максиміліана, потім до Семиградського господаря Баторія. Згодом, у 1576 р. брав участь у польсько-московській війні у чині коронного ротмістра. Відзначився безстрашністю у 1580 р. у боях під Псковом, Великими Луками і Торопцем, командуючи загonom козаків.

Круту вдачу Самуїла описав у мемуарах шляхтич, запрошений у гості у Золочівський замок. Після кількадечного частування, він зібрався додому, однак гостинний господар не відпускав. Врешті прийшлося до бійки. Згодом гостя заставили боротися з прирученим ведмедем. Вночі, обдертому і зраненому, бідоласі вдалося через вікно вислизнути з гостини.

У 1581 р. Зборовський на чолі дружини таких же відчайдухів подався на Запорозжя, відважно перепливши через Дніпровські пороги, хоч багато його товаришів повернули назад. Хроніст Папроцький записав: «Було з ним шляхтичів польських 70 окрім гайдуків».

Козаки радо зустріли, відомого хоробрістю вояка. Тим більше, що провівши дитинство у Золочівському замку, Самуель добре знав українську мову. Зразу ж його обрали гетьманом і присвоїли прізвисько Самоха.

Зборовський водив Запорозьке військо у походи на татарів, москалів, молдаванів і турків. У 1583 р. з 500 козаками напав у гирлі Дніпра на турецьку ескадру з 6 галер. Безстрашно стоячи під ядрами гармат, одне з яких пролетіло за п'ять від його голови, застрелив адмірала з рушниці. У цьому ж році з 2,5 тисячами козаків намагався захопити Молдавію. За молдаванів заступилися турки, тож похід не вдався.

Після зречення короля Генріха, Самуель повернувся у Польщу, де його звинуватили у підготовці замаху на нового короля Баторія. Король виніс вирок: «Мертвий пес не кусає».

У кінці квітня 1584 р. Зборовський покинув Золочів, залишивши у замку 20 слуг. «Кілька днів провів у Львові, де займався господарськими справами, зокрема обговорював з жидами поставку партії волів з Волощини, продаж збожа – зерна англійцям до Гданська. Розпорядився щодо ставів, stodол, стаєнь, коней. Передав Золочівський замок Циклінському в повному порядку та достатку і вирушив до Кракова. Мав з собою 30 шляхтичів, комірників, пахолят, пахолків та іншої челяді також 30, мав 10 возів. Сказав слугам, що збирається їхати до Молдавії і не повернеться до Польщі, але мусить зустрітися з королем, щоби доказати свою невинність».

Зборовського арештували за 3 милі від столиці, у володіннях однієї з його сестер, а 12 травня 1584 р. на площі у Кракові прилюдно відрубали голову.

Скоріше за все Самоха Зборовський повернувся з Запоріжжя не сам, а привів з собою ватагу побратимів, яких розселив у своїх володіннях. Цілком можливо, що нетутешні прізвища: Переймибіда, Цуп, Муц, Рак, появилися у селі Ярославичі ще з тих часів, а їх власники є нащадками запорозжців. Про давність походження родів свідчать документи Йосифінської грамоти 1788 р. Уже на той час у різних кутках села проживало три родини Переймибід, по дві – Цупів, Муців і Раків.

Саме із Зборовськими, як вважають польські історики, пов'язана історія появи і назви міста Зборів. Українські історики це заперечують, зсилаючись на твердження авторитетного фахівця І. Крип'якевича, що Зборовські ніколи не мали власності у нашому краю. Тим не менше вони були тут заставними панами. Після того як Гурки відібрали у засновника Тернополя Яна Амора Тарнавського Голубічок, Цебрів і Озерну, доцільним стало прокладання прямої дороги з Тернополя до Золочева і це зробили Зборовські.

Самуїл Зборовський прагнув при новому торговому тракті закласти своє родинне гніздо, надавши новопоселеним мешканцям міські права. Не маючи дозволу закладати місто, ймовірно скористався універсалом короля Сигізмунда Августа, наданим черговому Яну Сенінському, власнику Помор'янського ключа земель у 1559 р.: «Закласти місто у верхіві Стрипи». Як вважає Б. Смерека, Зборів появився «на пустому» місці не пізніше 1591 р., хоча Билінський-Липинський у книзі «Старожитна Польща» стверджує, що Зборів ще у 1545 р. був у руках Зборовських.

Найближче від Зборова поселення Плісняни, відоме з 1483 р., розташоване при злитті Головної і Малої Стрипи, було на волоському (пастушому) праві, як і сусідні Погрібці, на відміну від навколишніх сіл, що користувалися руським правом, тобто також було засноване на «пустому місці» на території Помор'янського ключа, що належав тоді Свінкам, а згодом – Сенінським.

Вже у 1598 р. Зборів іменується містом, хоч і не мав Магдебурського права, тобто був приватним містом. За даними Б. Мельничука, у 1602 р. Зборовом управляв бургомістр, два лавники і присяжні,

Після смерті Самуеля, сини Зборовського, Олександр і Самуель, як спадкоємці, передали у 1585 р. «доживотно Яну Оховському, писарю Золочівського замку, села: Богутин, Жабин, Ярославичі, Пелепетвики (Перепельники) і Гарбузів у оренду». Тому ж Оховському, у цьому ж році передали Золочів з околицями, а у 1595 р. віддали у оренду чотири ставки жидові Ізраїлю.

Син Лукаша Гурки Станіслав помер у 1592 р., на ньому закінчився рід Гурок. Дочка Лукаша, дружина Войцеха Чарнківського та її сини стали фактичними спадкоємцями маєтностей Золочівського ключа і хотіли позбутися земель на Русі, однак не бажали залишити їх скомпроментованим Зборовським.

Чарнковські згадали, що Зборовські не повністю виплатили заставну суму грошей. Почалася судова тяганина, що тривала шість років. Врешті суд став на сторону Чарнківських, які продали у 1598 р. Золочівський ключ земель, міста: Золочів, Зборів, Маркопіль, з навколишніми селами, Люблінському воеводі Мареку Собеському (1549–1605 р р.). Характерно, що саме при цій продажі Зборів названий містом.

Новий дідич підтвердив універсалом усі привілеї підданих, надані попередніми власниками і сплатив Зборовським 70 тисяч заставних форинтів. Тим не менше, Олександр Зборовський зачинив браму Золочівського замку перед Собеським, тож той був змушений в'їхати у місто силою.

У власність Собеського перейшло 70 сіл, з них 40 розташовані на території теперішнього Зборівського району, зокрема: Млинівці (1565*), Івачів (1483), Олів (1552*), Перепельники (1442), Цебрів (1543), Ярославичі (1442), Манаїв (1483), Тростянець (1565*), Вовчківці (1565*), Тваримівка (1567*), Гарбузів (1483), Білокриниця (1552*), Мшана (1565*), Жуківці (1565*), Монилівка (1565*), Гукалівці (1483), Лопушани (1545), Гнідава (1598*), Бзовиця (1565*), Зірвириги (Сервирів) (1543), Данилівці (1565*), Осташів (Осташівці) (1565*), Богданівці (1563*), Білківці (1598*), Нестерівці (1565*), Грабківці (1577*),

Кабарів (Кабарівці) (1565*), Волосівці (1565*), Товстоголови (1552*), Йосипівці (1565*), Серединці (1565*), Воробіївка (1565*), Кудобинці (1565*), Кудинівці (1563*), Нище (1483), Підгайці (1577*), Когутківці (1563*), Метенів (1552*), Беримівці (1589*), Яцківці (1565*).

Акт продажі, зафіксований у Познанському гродському і земському суді, згодом став свідченням про першу згадку у письмових джерелах багатьох сіл Зборівського району, хоча більшість з них згадуються ще раніше у поборових реєстрах різних років. У вище наведеному переліку населених пунктів після назви села у дужках вказано рік першої згадки про нього у давніх документах, зірочкою позначено дату першої появи назви у поборових реєстрах.

Таким чином, на кінець XVI ст. майже вся територія сучасної Зборівщини опинилася у руках потужного магната. У тридцятих роках наступного віку до володінь Собеських було приєднано Поморянський земельний ключ. Зусиллями нових власників у 1632 р Зборову надано Магдебурське право, що сприяло як економічному, так і політичному розвитку міста.